

УДК 378.016:376-056.264
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/27.203995>

Вікторія ПАРТОЛА,
orcid.org/0000-0002-2575-9692
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методики викладання природничо-математичних дисциплін у дошкільній,
початковій та спеціальній освіті
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) partolav@gmail.com

Тетяна СОБЧЕНКО,
orcid.org/0000-0002-9213-5556
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) 311250112@rambler.ru

Наталія СМОЛЯНЮК,
orcid.org/0000-0003-3524-581X
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методики викладання природничо-математичних дисциплін у дошкільній,
початковій та спеціальній освіті
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) smolnat@bigmir.net

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ЗАСТОСУВАННЯ ТВОРЧИХ ТЕХНІК У РОБОТІ З ДІТЬМИ З ПОРУШЕННЯМ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

У цій статті розкрито проблему підготовки майбутнього педагога до роботи в умовах інклюзивного навчання, формування його готовності до роботи з дітьми з особливими потребами. Відзначені певні недоліки цього процесу, зокрема поспішність та стихійність упровадження інклюзивного навчання в країні загалом та недостатнє володіння спеціальними компетентностями студентами. Окреслено витoki ідей щодо особливостей навчання дітей з порушенням мовленнєвого розвитку. Описано корекційний вплив мистецтва, а саме художнього мистецтва, казкотерапії, музикотерапії, пісочної терапії, глинотерапії на мовлення дитини, зокрема такі заняття сприяють зменшенню прояву вторинних та первинних порушень у дітей, що мають проблеми з мовленням.

Зазначено завдання педагогічного дослідження зі студентами факультету початкового навчання. Відображено результати анкетування респондентів у відсотковому відношенні та проведено їх аналіз. З'ясовано рівень достатньої, часткової та недостатньої обізнаності у сфері інклюзивної освіти (зокрема, під час роботи з дітьми, що мають порушення мовленнєвого розвитку). Висвітлено, проаналізовано та узагальнено результати відкритого питання щодо вдосконалення змісту дисципліни вільного вибору.

Окреслено мету навчальної дисципліни за вибором «Творчі техніки навчання для дітей з порушенням мовленнєвого розвитку» для студентів першого курсу другого (магістерського) рівня та охарактеризовано її зміст, який передбачає вивчення низки теоретичних питань та здобуття практичних умінь та навичок. Серед яких – уміння тренувати у дитини правильне дихання, працювати з мімікою, розвивати дрібну та загальну моторику, вдосконалювати фонематичний слух, формувати зв'язне мовлення, виконувати артикуляційні вправи.

З'ясовано, що така дисципліна за вибором сприятиме формуванню загальних та спеціальних компетентностей у майбутніх педагогів та може бути використана у змісті програм освітніх проєктів.

Ключові слова: майбутні педагоги, діти з порушенням мовленнєвого розвитку, творчі техніки.

Victoria PARTOLA,
orcid.org/0000-0002-2575-9692
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Departments of Theory and Methods of Teaching Natural and Mathematical
Disciplines in Preschool, Primary and Special Education
of the H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) partolav@gmail.com

Tetyana SOBCHENKO,

orcid.org/0000-0002-9213-5556

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Associate Professor of the Department of General Pedagogy and Higher Pedagogy
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) 311250112@rambler.ru*

Natalya SMOLYANYUK,

orcid.org/0000-0003-3524-581X

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Associate Professor of the Departments of Theory and Methods of Teaching Natural and Mathematical
Disciplines in Preschool, Primary and Special Education
of the H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) smolnat@bigmir.net*

PREPARING FUTURE TEACHERS FOR THE USE OF CREATIVE TECHNIQUES IN WORK WITH CHILDREN WITH SPEECH IMPAIRMENT IN INCLUSIVE LEARNING

In this article is revealed the problem of preparation of the future teacher to work in the conditions of inclusive education, formation of his readiness to work with children with special needs. Some shortcomings of this process were noted, in particular the haste and spontaneity of implementing inclusive learning in the country as a whole and the lack of special competence of students. The origins of ideas concerning the peculiarities of teaching children with impaired speech development are outlined. Corrective influence of art is described, namely art, fairytale therapy, music therapy, sand therapy, clay therapy on the speech of a child, in particular, such activities help to reduce the manifestation of secondary and primary disorders in children who have problems with speech.

The task of pedagogical research with the students of the Faculty of Primary Education is outlined. The results of the survey of the respondents in percentage are reflected and their analysis is conducted. The level of sufficient, partial and insufficient awareness in the field of inclusive education (in particular when working with children with speech impairment) has been clarified. The results of the open-ended question on improving the content of elective discipline are covered, analyzed and summarized.

The purpose of the course on the choice of "Creative teaching techniques for children with speech impairment" for students of the first year of the second (master's) level is outlined, and its content, which provides for the study of a number of theoretical issues, and the acquisition of practical skills and abilities. Among them the ability to train the child to breathe properly, to work with facial expressions, to develop fine and general motor skills, to improve phonemic hearing, to form coherent speech, to perform articulatory exercises.

It is found that this discipline of choice will help to develop general and special competences for future teachers and can be used in the content of educational projects.

Key words: *future teachers, children with impaired speech development, creative techniques.*

Постановка проблеми. Українська система освіти відчуває нині значні зміни, які зумовлені соціально-економічними, політичними, духовними, культурними змінами у нашому суспільстві. Реформування освіти в напрямі інклюзії підтверджується численними змінами в законодавстві України, практичною діяльністю закладів освіти та узгоджується з основними міжнародними документами у сфері забезпечення прав дітей (Бойчук, Бородіна, Микитюк, 2015; Дубініна, Партола, Смолянчук, 2019; Казачінер, 2020), однак, на думку В. Бондаря, відбувається це не зовсім логічно та поступово. Автор відзначає певну поспішність та стихійність у процесі впровадження інклюзивного навчання, і ми цілком поділяємо його думку (Бондар).

Підготовка майбутніх педагогів має здійснюватися на основі прогресивних технологій,

які сприятимуть усвідомленню та ефективному засвоєнню змісту професійної діяльності. Як результат у майбутніх педагогів має бути в арсеналі ціла низка способів вирішення фахових проблем. Величезну роль у цьому відіграє готовність, мобільність, компетентність викладацького колективу педагогічних закладів вищої освіти у забезпеченні якісної досконалої підготовки здобувачів вищої освіти у сфері інклюзії.

Ефективність організації освітнього процесу, здійснення корекційної роботи з дітьми з порушенням мовленнєвого розвитку можлива лише за умови спеціальної підготовки майбутніх педагогів у закладах педагогічної вищої освіти. Так, на нашу думку, одним зі шляхів вирішення цієї проблеми є розробка та впровадження навчальних програм, навчально-методичного забезпечення з вибіркового дисциплін, а саме дисципліни «Творчі

техніки навчання для дітей з порушенням мовленнєвого розвитку».

Аналіз досліджень. Проблема підготовки майбутнього педагога до роботи в умовах інклюзивної освіти, формування готовності вчителя, вихователя до роботи з дітьми з особливими потребами нині актуальна, окремі її питання є колом наукових досліджень та розвідок багатьох учених.

У контексті зазначеної нами проблеми заслуговують на увагу дослідження щодо підготовки та готовності до роботи в інклюзивному середовищі вихователів (А. Аніщук, О. Богініч, А. Голюк, О. Кас'яненко, І. Кузава, О. Мартинчук, О. Смотров, Н. Суховієнко, Д. Тарадюк, С. Титаренко, М. Ярмолук); вчителів початкових класів (М. Бевзюк, І. Демченко, М. Ліхницька, І. Садова, Л. Хомич, В. Шищенко); вчителів-предметників (В. Альошко, О. Вознюк, Т. Гавлітіна, Н. Голуб, Л. Коврігіна, О. Казачинер, Н. Лалак, І. Малишевська, С. Семак, Т. Тарар); викладачів ЗВО (А. Ільченко, Г. Подлесна).

Мета статті – розкрити зміст та результати педагогічного дослідження щодо необхідності введення вибіркової дисципліни «Творчі техніки навчання для дітей з порушенням мовленнєвого розвитку».

Виклад основного матеріалу. Ще педагогами Західної Європи Ф. Рабле, М. Монтень, Т. Мор XV–XVI ст. розглядалися порушення мовленнєвого розвитку дитини як незначні порівняно з іншими, тому осіб із мовленнєвими порушеннями не відділяли від дітей з нормальним розвитком. Ф. Рабле пропонував комплексну систему розвитку особистості дитини, в якій поєднувалися технології мовленнєвого, інтелектуального та фізичного удосконалення. Саме ця система пропонувалася батькам, які виховували дітей із тяжким порушенням мовлення, адже спеціальних освітніх установ ще не існувало (Синьов, 1994).

Й. Песталоцці та Ж. Руссо сформулювали правила та рекомендації для сімей, які виховують осіб із мовленнєвими порушеннями, що стосувалися попередження виникнення таких порушень. До них належала заборона на «сюсюкання», окреслювались вимоги до мовлення батьків, рекомендувалося вимагати лише те, на що здатна дитина в своєму віці, спостерігати за розвитком перших мовленнєвих реакцій: крику, лепету, гуління. Також Ж. Руссо говорив про можливість виправлення вад мовленнєвого розвитку лише в атмосфері поваги, довіри, гармонії (Зимня, 2003)

Аналізуючи погляди науковців З. Ленів, З. Матейнова, С. Машура, С. Миронова, О. Рау (Ленів, 2011), ми поділяємо думку, що на дітей,

які мають порушення мовлення позитивний вплив має мистецтво. Так, ефективними напрямами корекційних занять є:

- казкотерапія;
- музикотерапія;
- пісочна терапія;
- глинотерапія;
- художнє мистецтво.

Вітчизняними та зарубіжними науковцями досліджено, що такі корекційні заняття сприяють зменшенню прояву вторинних (неврозів, збудливості, логофобії, гіперкінезів, сінкenezії, зниження пізнавальної активності, обмеження у спілкуванні, порушення координації рухів, дрібного пальцевого гнозо-праксису тощо) і первинних порушень у дітей (просодики, фонетико-фонематичних процесів, звуковимови, лексико-граматичної будови мови, зв'язних висловлювань) (Виготський, 1987).

Руки руки тісно пов'язані з функціонуванням нервової системи, фактично кожна точка на руці «з'єднана» з корою великих півкуль, особливо пальці рук. Доведено, що рухи руками допомагають знімати загальну напругу, розслабити губи, що сприятиме кращій артикуляції, поліпшують пам'ять та розумові здібності (Виготський, 1987).

Так, з метою виявлення фахових знань та наявності компетентностей, необхідних для здійснення корекційної роботи з порушенням мовленнєвого розвитку, колективом кафедр («Загальної педагогіки і педагогіки вищої школи», «Теорії і методики викладання природничо-математичних дисциплін у дошкільній, початковій, та спеціальній освіті» та «Спеціальної педагогіки») ХНПУ імені Г. С. Сковороди було проведено педагогічне дослідження впродовж 2018–2020 навчальних років.

Основними завданнями дослідження були такі: виявити рівень обізнаності та прогалини знань студентів з питань організації корекційної роботи з дітьми з порушенням мовленнєвого розвитку та встановити необхідність введення спеціальної вибіркової дисципліни «Творчі техніки навчання для дітей з порушенням мовленнєвого розвитку» на першому році навчання здобувачів освіти другого (магістерського) рівня факультету початкового навчання та наповнення курсу відповідним змістом.

Під час розробки програми педагогічного дослідження її автори врахували особливості контингенту опитаних (мається на увазі наявність чи відсутність досвіду роботи), характер професійних утруднень, фах і стаж роботи. Респондентами стали 55 осіб, яким було надано анкети. Проаналізувавши відповіді, ми отримали такі результати, висвітлені у таблиці 1.

Таблиця 1
Результати анкетування у %

Індекс (%)	Сфери обізнаності студентів
70%	Витоки інклюзивної освіти
65%	Нормативно-правова база
52%	Класифікація мовленнєвих порушень
33%	Напрями корекційної роботи з дітьми, що мають логопедичні порушення
35%	Різновиди творчої терапії
30%	Володіння методикою проведення вправ на розвиток загальної моторики
12%	Розвиток правильного мовленнєвого дихання Вдосконалення фонематичного слуху
50%	Розвиток дрібної моторики
11%	Уміння керувати мімікою
47%	Розвиток зв'язного мовлення
11%	Володіння методикою проведення артикуляційних вправ

Отримані результати свідчать про достатній рівень обізнаності студентів у питаннях загального характеру (70% – витоки інклюзивної освіти, 65% – нормативно-правова база). Це пояснюється тим, що у змісті вивчення навчальних дисциплін «Загальна педагогіка», «Історія педагогіки», «Корекційна педагогіка» належна увага приділялась розкриттю цих понять.

Як результат оволодіння «Методикою трудового навчання», «Методикою навчання української мови» та іншими дисциплінами студенти частково (52% – класифікація мовленнєвих порушень, 50% – розвиток дрібної моторики, 47% – розвиток зв'язного мовлення) орієнтуються в окремих напрямках корекційної роботи.

Недостатні та поверхневі знання у студентів (11% – уміння керувати мімікою, 11% – володіння методикою проведення артикуляційних вправ, 12% – розвиток правильного мовленнєвого дихання та вдосконалення фонематичного слуху) виявлено саме щодо володіння методикою корекційної роботи у разі мовленнєвих порушень у основних напрямках.

Запропоноване питання відкритого характеру дало нам змогу врахувати та відобразити у змісті дисципліни вільного вибору такі пропозиції:

- розширити лекційний курс темами «Психологія мистецтва», «Арт-терапія та її результати», «Психоемоційні розлади у «особливих» дітей», «Особливості сенсомоторного розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку» тощо;

- збільшити кількість годин на практичні та семінарські заняття з теми: «Ігри та ігрові вправи у разі порушення читання та письма у молодших школярів»;

- можливість відпрацьовувати зазначені техніки під час активної практики;

- формувати в майбутніх педагогів психологічну стійкість, уміння аналізувати психолого-педагогічні ситуації в умовах інклюзії;

- готовність надавати консультації учням і батькам.

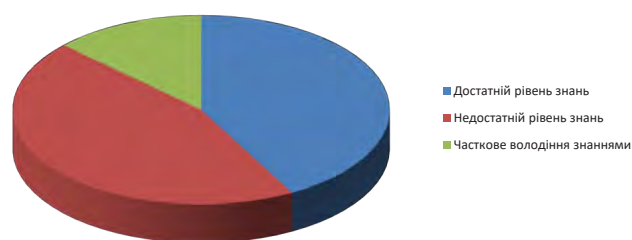
Так, ключовим завданням педагогічного дослідження було з'ясувати необхідність введення спеціальної дисципліни вільного вибору «Творчі техніки навчання для дітей з порушенням мовленнєвого розвитку» на першому році навчання здобувачів освіти другого рівня факультету початкового навчання, а також наповнення курсу відповідним змістом.

Назва та зміст курсу також зумовлений обґрунтуванням вітчизняних та зарубіжних лікарів (В. Бехтерев, В. Кащенко, М. Кольцова, О. Лурія, О. Мاستюкова), психологів (Л. Виготський, О. Запорожець, В. Лубовський), дослідників та науковців (В. Бондар, Б. Пінський, В. Сухомлинський, К. Ушинський, М. Шеремет, М. Хватцев) щодо взаємозв'язку між ручною працею та психічними процесами, мовленнєвими порушеннями у дітей (у тому числі і розумово відсталих).

Про необхідність введення такого курсу свідчать результати анкетування, представлені у діаграмі.

Отримані дані свідчать про те, що 42% опитаних переконують у достатності набутих знань, 45% вказують на їх недостатності і лише 13% частково володіють.

Результати анкетування

Такий курс включає 4 модулі, а саме: I. Теоретичні основи інклюзивної освіти. II. Основні напрями корекційної діяльності засобами творчих технік. III. Роль та місце занять дизайну та технології й мистецтва для дітей з порушенням мовленнєвого розвитку. IV. Розвиток дрібної моторики.

Мета – оволодіння майбутніми педагогами компетентностями щодо концептуальних засад інклюзивної освіти, особливостей психофізичного розвитку дитини з порушенням мовленнєвого розвитку, технології використання творчих

технік у роботі з дітьми з порушенням мовленнєвого розвитку в умовах інклюзивної освіти.

Вивчення курсу сприяє формуванню загальних (загальнонавчальної, інформаційно-аналітичної, дослідницько-праксеологічної, комунікативної, етичної, соціокультурної, рефлексивної, здоров'язбережувальної) та спеціальних компетентностей (предметної, психологічної, педагогічної методичної, професійно-комунікативної).

Ми поділяємо думку М. Райчук (Райчук, 2010), що мовленнєві порушення можна корегувати, працюючи комплексно у таких напрямках:

- тренувати у дитини правильне дихання;
- працювати з мімікою;
- розвивати дрібну та загальну моторику;
- вдосконалювати фонематичний слух;
- формувати зв'язне мовлення;
- виконувати артикуляційні вправи.

Посилаючись на рекомендації згаданого автора, розроблено практичні заняття.

Майбутні педагоги оволодівають низкою творчих технік, які тренують правильні видих та вдих окремо через ніс, окремо через рот та чергування вдиху та видиху через ніс та рот (серед яких видування малюнків, перекачування кульок, задування свічки, ігри «Покажи погоду», «Запусти човник», «Незвичайний футбол та інші»).

Щодо роботи над мімікою, то вважаємо доцільним виготовлення різних масок та пошив м'яких іграшок, що виражають конкретні емоції; запровадження ігор «Вгадай емоцію», «Передай настрій» та інших.

Вчимо студентів розвивати загальну та дрібну моторику, пропонуємо руханки, ігри на влучність; виготовлення масажних килимків, підготовку смуги перешкод та її проходження; виготовлення іграшок для пальчикового театру, згинання, складання, скручування паперу, виконання аплікаційних робіт з паперу, волокнистих матеріалів, пластичних мас, природних матеріалів, малювання на манці, творчу інтерпретацію гри «Су-джоку» та інше.

Для удосконалення фонематичного слуху у дітей студенти виготовляють посібники у вигляді іграшкових коробочок та шиють мішечки, які мають різне наповнення, проводять ігри різного змісту на тренування фонематичного слуху («Вгадай чий голос», «Хто заспівав», «Де дзеленчить?» та інші).

Для формування зв'язного мовлення готують наочні посібники з паперу та картону, використовують коментоване малювання, складання казки за малюнком, грають у такі ігри, як «Придумай кінцівку», «Що було спочатку?», «Вгадай хто я» та інші.

Опановують найпростіші вправи з язиком, губами та зубами, необхідні для правильного звукоутворення. Роблять підбірку віршів для відпрацювання кожного звуку, тренуються складати короткі оповідання, кожне слово якого починається на однаковий звук.

Усі ці види творчих вправ сприяють не тільки покращенню мовленнєвої діяльності дітей, а й позитивно впливають на роботу всіх аналізаторів та на протікання психічних процесів, а саме розвивають мислення та уяву дітей, сприяють кращому розподіленню та стійкості уваги, покращують мовленнєво-слухову пам'ять, вдосконалюють точність, швидкість, координацію рухів, виховують посидючість і створюють умови для розкриття творчих здібностей дитини.

Ми вважаємо, що запропонована нами дисципліна може бути використана не тільки у рамках підготовки майбутнього вчителя, а й у різних проєктах, таких як «Професійне навчання вчителя для інклюзії», спрямованих на оволодіння спеціальними компетентностями педагогів, які вже працюють.

Висновки. Результатом педагогічного дослідження кафедр «Загальної педагогіки і педагогіки вищої школи», «Теорії і методики викладання природничо-математичних дисциплін у дошкільній, початковій, та спеціальній освіті» та «Спеціальної педагогіки» стало виявлення фахових знань та наявності компетентностей, необхідних для здійснення корекційної роботи з дітьми з порушенням мовленнєвого розвитку. З'ясовано, що більшість респондентів мають недостатні та поверхневі знання методики корекційної роботи у разі мовленнєвих порушень у дітей.

Отже, ми дійшли висновку, що зміст підготовки майбутніх учителів початкової школи не повністю забезпечує підготовку до роботи з інклюзивними дітьми, тому запропонована нами дисципліна вільного вибору «Творчі техніки навчання для дітей з порушенням мовленнєвого розвитку» допоможе у вирішенні цієї проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойчук Ю. Д., Бородіна О. С., Микитюк О. М. Інклюзивна компетентність майбутнього вчителя основ здоров'я : монографія. Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2015. 117 с.
2. Дубініна О., Партола В., Смолянчук Н. Нормативно-правова база забезпечення реалізації інклюзивного навчання у системі освіти України. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 24. Т. 1. 2019. С. 144–148.

3. Казачінер О. С. Навчання мов і літератури дітей з особливостями психофізичного розвитку : навчально-методичний посібник. Харків, 2020.
4. Бондар В. Освіта дітей з особливими потребами: пошуки та перспективи. URL: http://www.fl-life.com.ua/inclusion/?page_id=454.
5. Синьов В. М. Основи дефектології : навчальний посібник / В. М. Синьов, Г. М. Коберник. Київ : Вища школа, 1994. 143 с.
6. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учебник для вузов. Москва : Логос, 2003. 384 с.
7. Ленів З. П. Діагностика усного мовлення старших дошкільників засобами арт-терапії : навчально-методичний посібник. Київ : Спадщина, 2011. 64 с.
8. Выготский Л. С. Психология искусства. Москва : «Педагогика» 1987. 344 с.
9. Райчук М. І., Посохова І. І. Домашній логопед: ефективний курс для занять з дітьми. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 128 с.

REFERENCES

1. Bojchuk, Yu. D., Borodina, O. S., My'ky'tyuk O. M. Inklyuzy'vna kompetentnist' majbutn'ogo vchy'telya osnov zdorov'ya : monografiya. Kharkiv [The inclusive competence of a future health care teacher: a monograph]: KhNPU im. G. S. Skovorody', 2015. 117 s. [in Ukrainain].
2. Dubinina, O., Partola, V., Smolyanyuk, N. Normaty'vno-pravova baza zabezpechennya realizaciyi inklyuzy'vnogo navchannya u sy'stemi osvity' Ukrainy'. Aktual'ni py'tannya gumanitarny'h nauk [Normative and legal basis for promoting inclusive education in the educational system of Ukraine. Aktual issues in the humanities]. Vy'p. 24. Vol. 1. 2019. S. 144–148 [in Ukrainain].
3. Kazachiner, O. S. Navchannya mov i literatury' ditej z osobly'vostyamy' psy'hofizy'chnogo rozvy'tku. [Teaching languages and literature of children with features of psychophysical development]: Navchal'no-metody'chny'j posibny'k. Kharkiv, 2020 [in Ukrainain].
4. Bondar, V. Osvita ditej z osoblivimi potrebami: poshuki ta perspektivi [Education of children with special needs: search and prospects]. Retrieved from: http://www.fl-life.com.ua/inclusion/?page_id=454 [in Ukrainain].
5. Sy'n'ov, V. M. Osnovy' defektologiyi [Fundamentals of defectology]: Navch. posibny'k / V. M. Sy'n'ov, G. M. Koberny'k. Kyiv: Vy'shha shkola, 1994. 143 s. [in Ukrainain]
6. Zimnyaya, I. A. Pedagogicheskaya psihologiya [Pedagogical psychology]: uchebnik dlya vuzov. Moskva: Logos, 2003. 384 s. [in Russian].
7. Leniv, Z. P. Diagnosty'ka usnogo movlennya starshy'h doshkil'ny'kiv zasobamy' art-terapiyi [Diagnosis of oral speech of senior preschoolers by means of art therapy]: Navchal'no-metody'chny'j posibny'k. Kyiv: Spadshhy'na, 2011. 64 s. [in Ukrainain].
8. Vygotskij, L. S. Psihologiya iskusstva [Psychology of art]. Moskva: "Pedagogika" 1987. 344 s. [in Russian].
9. Rajchuk, M. I., Posohova, I. I. Domashnij logoped: Efekty'vny'j kurs dlya zanyat' z dit'my'. [Home Speech Therapist: An effective course for children]. Kharkiv: Kny'zhkovy'j klub "Klub Simejnogo Dozvillya", 2010. 128 s. [in Ukrainain].